

עיון בספרות הישראלית של טרום המדינה בהתייחסותה לזנות

המושב שלנו אמור לעסוק בזנות בישראל, ממבט היסטורי. בתכנית המקורית היינו צריכות לתקוף את הנושא משני הבטים: ההבט הסוציולוגי היסטורי, על ידי הסוציולוגית, פרופ' דבי ברנשטיין; וההבט הקולנועי ההיסטורי, על ידי השחקנית גילה אלמגור ועל ידי במאית הקולנוע קרן ידעיה. בינתיים גילה אלמגור ביטלה את ההשתתפות שלה, אז כמנחה, נתבקשתי למלא גם את מקומה. וכיוון שאני עוסקת בספרות, ובין היתר בספרות יהודית וישראלית, אעיר רק כמה הערות בנידון. ואתחיל ואומר כך: העיסוק בספרות הוא כידוע עיסוק בעלילות, בקונפליקטים, אבל קודם לכל – בדמויות, בייצוגים של דמויות, ובמערכות היחסים ביניהם.

אז אם ננסה להתחקות אחר הייצוג של הזונה או היצאנית, כדמות בספרות העברית החדשה, נאמר מהמאה ה-19 ואילך, הייתי אומרת שזה די בעייתי. אצלנו הזונה היא לא דמות לגיטימית (כמו בספרות העולם), וגם אם היא קיימת כפונקציה חברתית בוורשה או בירושלים, לא נוח לספרות להתעסק איתה. אולי בגלל הקודים היהודיים. על כל פנים כאשר שלום אש העלה ב-1907 מחזה בשם "אל נקמות", שכולו מתרחש בבית בושת יהודי, רעדו אמות הסיפים. הציבור היהודי הזדעזע, והיה ויכוח אדיר אם כן לקיים את המחזה, או לא. אבל גם בבאר שבע של 1982, כאשר העלו את המחזה "המיושן" הזה, באה הצנזורה הישראלית לבדוק. מדוע? כי בבית הבושת הזה מצוי ספר תורה המהווה חלק בלתי נפרד מהתפאורה לאורך כל המחזה (האב מבקש לחזור בתשובה וכאקט של פיוס הוא תורם כסף רב לכתובת ספר תורה חדש). ואת זה הצנזורה בישראל לא הירשתה.

על כל פנים, דמות הזונה בספרות העולם, עם כל הקודים הנוצריים הפוריטניים שלה, מופיעה כבר עם ראשית הנובלה. אם בצורה עסיסית או פיקנטית כמו ב"סיפורי דקאמרון" מהמאה ה-14 ואם בסיפורים ריאליסטיים חברתיים, הבאים להוקיע את הגילויים האפלים והמעוותים של החברה המהוגנת כביכול, המייצרת בציניות מצבים של עוני, של בערות, וממילא של זנות. כאן אפשר להביא כספרות מובילה בנושא (ולכבוד האורחים הצרפתים שלנו), את הספרות הצרפתית של המאה ה-19 - וה-20: מויקטור הוגו "עלובי החיים", דרך אמיל זולה "נאנה", ועד

ז'אן פול סראטר במחזה שלו "הזונה המכובדת". בקיצור, כל אלה עוסקים בנושא בצורה גלויה וחושפנית, אבל עם כל הביקורת שלהם, השימוש בדמות הזונה הוא אחרי הכל שימוש סיפורי, עלילתי, אפילו דקורטיבי, שמעט מאוד מתפתח לדיון חשיבתי עקרוני; דיון, שעניינו לא רק להצביע על הידוע והטריוויאלי: שייצור תנאים סוציו-אקונומיים-נחשלים מהווים קרקע לצמיחתה של זנות, אלא להעמיק ולנגוע ברבדים החבויים והבסיסיים של מהות התרבות שלנו, שהיא כידוע תרבות הגבר. נקודה. והתרבות הגברית הזאת במשך מאות שנים של ציביליזציה יודעת רק את עצמה, כשהיא עוסקת ופועלת אך ורק לספק את הצרכים הדרושים לה, ורק לה, ברמות שונות: אם ברמה מתוחכמת של צרכים רוחניים, אינטלקטואליים, ואם ברמה אלמנטרית של גוף ומין. הזנות היא כמובן מוצר אלמנטרי, יסודי, שמנקודת המבט של התרבות הגברית, אין כלל על מה לדון עליה, או לברר או לבדוק אותה. אלא כמו שאמרתי: זהו מצרך נראטיבי שיש לתעל אותו למעמד אסתטי אמנותי. לעיתים, הנראטיב הזה (נראטיב הזנות) מעורר סימפטיה של עצב וחמלה, ולעיתים הוא מקומם ומרתיע. אבל על עצם הזנות אין כל ויכוח. אין דיון. גם אצל גדולי הספרות האלה. אז זה עניין אחד.

אבל אנחנו בעצם רצינו לדבר על הספרות הישראלית, או ליתר דיוק הספרות של טרום המדינה (1882-1948). ובאמת, מה נעשה שם? ובכן הספרות בארץ-ישראל (כמו החלוצים בארץ ישראל), באה לבנות ולהיבנות. כלומר, לייצר אופציה ספרותית מפתיעה, רעננה, שעניינה תחייה לאומית, יהודי חדש, חיים חדשים. לכן הספרות הזאת מתמקדת בעיקר בנראטיבים של טבע, חזרה לאדמה, התיישבות, ולא בנאראטיבים דקדנטיים של חיים עירוניים-אורבניים כמו בירושלים או ביפו. נחום גוטמן, למשל, שחי בנוה צדק על גבול יפו, מרשה לעצמו לצייר את הזונות הערביות של יפו; השאלה היא, אם היה מצייר גם את הזונות היהודיות ביישוב הישן בירושלים? לאחרונה, יצא לאור ספר של מרגלית שילה בשם "נסיכה או שבוייה: החוויה הנשית ביישוב הישן בירושלים", ושם היא בודקת בין השאר גם את תופעת הזנות בקרב נשים יהודיות, שומרות מצוות; נשים, שהעוני הקשה הוציא אותן לרחוב. זה היה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. במלחמת העולם הראשונה (וכאן נכנס גורם המלחמה לדיון שלנו, כלומר זנות ומלחמה, כנושא של הכנס הזה); במלחמת העולם הראשונה כאשר הרעב הנורא הפיל אנשים ברחובות, הזנות בירושלים התעצמה וקיבלה מימדים מבהילים ממש, עד שגם הספרות לא יכלה לשתוק. הספר הבולט ביותר אודות מלחמת העולם בירושלים, הוא בעצם טרילוגיה (שלושה ספרים המתחברים לרומן אחד). הטרילוגיה נקראת "עד ירושלים", וכתב אותה אהרון ראובני (דרך

אגב, אחיו של הנשיא בן צבי). אבל הספר הקשה ביותר בטרילוגיה, הוא הספר השני, שהוא גם מתמקד על סיפורי הנשים הזונות שם. שמו, "שמות", וכשמו כן הוא.

אחרי המלחמה החליפה ארץ ישראל את המושלים שלה, כפי שכולנו יודעים, וממסטר טורקי עברה למנדט בריטי. תקופת המנדט היתה למעשה מסטר קולוניאליסטי, שהשתמש בצבא כדי לשמור על הסדר הטוב של בני המקום. אבל מצד שני, צירוף של צבא + כסף כיס לחיילים + בידור לחיילים בשעות הפנאי, כמו הספקת ברים ושתיית אלכוהול; הצירוף הזה מוביל מאליו גם לצריכת נשים ולהסלמה גוברת והולכת של ביקוש והצע. כמו שאמרתי, פרופ' דבי ברנשטיין תדבר על הזנות בתקופת המנדט מנקודת מבט סוציולוגית; אני ניסיתי לחפש את התגובות לצריכה הזאת ביצירה הספרותית של אותו זמן.

ומעניין שמצאתי. מצאתי תגובות די רבות, ובעיקר בתקופת המנדט של מלחמת העולם השנייה, כשהמלחמה עוברת למצרים וגדודים מכל מושבות בריטניה הגדולה מציפים את הארץ. מה שמעניין לא פחות הוא שדווקא הדור הראשון של הסופרים ילידי הארץ, ובעיקר אלה יוצאי "השומר הצעיר", הם שמתייחסים לנושא הזנות בהרבה כאב ורגישות. ואני מתכוונת לכתב העת "ילקוט הרעים" שהחל לצאת ב-1942; ובמניפסט שלהם, בו הם תוהים איזו ספרות עליהם לכתוב, הם מצהירים שקודם כל הכתיבה שלהם לא תעסוק בייפויף החיים, כמו (ואני מצטטת) ב"שושנים, כוכבים, ים תכלת או שקיעות וורודות". להפך, הכתיבה שלהם תעסוק בכל החומרים של "חלאת הקיום" (זאת המילה שלהם), שבדרך כלל סופרים מתחמקים להתמודד עימם; חומרים ודמויות מן השוליים החברתיים הנאלחים והדחויים. וכך הם כותבים שם: "הנה נא נלך אל בתיהם של גיבורי יצירותינו. נביא להם את סיפורינו ואת שירינו. נקרא אותם לפנייהם". ומי אמורים להיות הגיבורים של היצירות שלהם? כאן הם מפרטים ייצוגים שונים, ובראש וראשונה (אני מצטטת): הסבלים, הכובסות העייפות, והזונות.

דרך אגב, את המניפסט הזה כתב משה שמיר, שהיה בין עורכי כתב העת. אז נכון שהם היו אז בני 20-22. אידיאליסטים ותמימים. אבל בסך הכל הם לא רק כתבו מניפסטים, הם כתבו גם ספרות, ובספרות שלהם הם אכן מימשו את ההצהרות האלה. למשל, בחוברת ב' אנחנו מוצאים סיפור של יגאל מוסינזון בשם "ליל סתו", על אישה תל אביבית שיצאה לזנות, אחרי שלא שמעה מבעלה במשך שנתיים. הבעל התגייס לבריגדה והשאיר אותה עם שני ילדים קטנים, וכשאיבדה את העבודה שלה כתופרת, אין לה שום ברירה אלא להתפרנס בבר כמארכת של חיילים

בריטיים. והנה אחרי שנתיים חוזר הבעל החייל, והסיפור כמובן מובא מפיו. לה - לא נותנים לדבר בסיפור. אין לה קול. הקול הוא רק קולו של הגבר. אז כשהגבר הזה מגלה שאשתו מארחת, או ליתר דיוק זונה, הוא מנסה לרצוח אותה, לפגוע בה, להתנקם. והוא מסביר מדוע: כי כאשר עמד מולה בבר, וגילה את כל העניין, הוא הרגיש בדיוק כמו לעמוד מול מכונת ירייה שמרססת אותך. אז בעצם מבחינה מטאפורית הוא מת. היא רצחה אותו. ולכן יש להחזיר לה מלחמה שערה ולרסס גם אותה. כלומר, המלחמה כאן מצטיירת בשני מישורים, שמזינים אחד את השני: המלחמה בנאצים והמלחמה באישה.

בחוברת ד' (בסך הכל יצאו לאור 4 חוברות), ישנו עוד סיפור על זונה, והפעם הוא פרי עטו של דן בן אמוץ הצעיר, בשם "פיקולינה". כאן העימות הוא שוב בין חייל ארץ ישראלי מהבריגדה, אל מול ילדה איטלקיה בת 15 קרועה ובלוייה. הוא מבחין בה בלילה, בנמל (בנפולי) ונמשך ליופי ולתמימות שלה (אחרי ששבע מ"כל הזונות המזוהמות", כמו שהוא אומר). הוא מעניק לה המון מתנות, קופסאות שימורים וחבילות שוקולד שהוא מקבל בקנטינה, אבל חלילה לא מנצל אותה מינית. כמעט ולא נוגע בה, ורק מלטף את הראש היפה שלה, וכדומה.

עכשו, האניה עומדת להפליג, אבל כשהמפקד מודיע על איזה עיכוב, הוא רץ עוד פעם אל החדר שלה להיפרד, וכאן הוא מוצא תור של חיילים שמכפתרים את המכנסים שלהם. הוא כמובן נעלב עד עמקי נשמתו ובשום פנים ואופן לא רוצה להבין אותה. אי ההבנה שלו היא בעצם כפולה וככל שהיא מנסה להסביר לו באיטלקית הנרגשת שלה, הוא מתעקש לא להבין. הוא לא מבין אותה: א. בשל השפה שלה (האיטלקית), אבל הוא גם לא רוצה להבין את השפה הקיומית שלה. קיום, שבו היא לא יכולה לשמור אמונים לחייל הנאיבי הזה שמתאהב בה ליומיים ונעלם; כי הקיום שלה נע ושורד מיום ליום ומחתיכת לחם לחתיכת לחם. אבל הוא כמובן, באטימות הגברית שלו, מחליט שהוא הקרבן והיא ה"פויילע שטיק" (כמו שהוא מתבטא) ובגסות הוא הודף אותה כמו כל הגברים בתור.

סיפור נוסף הוא דווקא של אישה סופרת. אמנם היא לא נמנית בין סופרי "ילקוט הרעים", אבל היא שייכת לסופרי "דור בארץ". שמה שושנה שרירא, והיא פרסמה ב-1947 קובץ סיפורים בשם "היאור הירוק". אחד הסיפורים ששמו "לב נבוך", מספר שוב על אישה תל-אביבית שהנוכחות של החייל הבריטי פיתתה אותה לזנות. האישה הצעירה והנאה, שמה נעמי, היא נשואה ליאיר, אבל היא חסרת בטחון, ובעיקר היא מפחדת מנטישה. טראומטת הנטישה פקדה אותה בילדותה,

כאשר בן-דוד אהוב עליה, נסע לאמריקה והבטיח לחזור ולקחת אותה. הוא לא חזר וכנראה שאותו פחד ועלבון של נטישה מאיימים עליה עד היום ועד כדי כך, שהיא מחליטה למכור את גופה ובכסף לחבב ולהאהיב את עצמה על בעלה בבגדים יפים שהיא רוכשת לו ולה. כאן כמובן הזנות היא לא עניין כלכלי או חברתי, אלא מקרה פסיכולוגי פרטי של אישה; מצד שני, דווקא ההקשר הסביבתי הגברי הזה של מלחמה, חייילים וכסף קל, הוא הוא שמאפשר לה, או מאתגר בה, את ההתנסות של הזנות. כי בשום הקשר אחר היא כנראה לא היתה מעלה זאת על דעתה. ואכן, בסופו של דבר היא מאבדת את השפיות שלה.

דוגמה אחרונה זו כמו באה לאשר את מה שאמרתי קודם לכן. שזנות היא לא תמיד רק נפילה כלכלית חברתית, או ביוגרפיה של ניצול מיני, אלא התנאה או צריכה שמייצרת תרבות הגבר ומדעת או שלא מדעת גורפת גם את האישה החופשית והעצמאית - לבחור בזנות, כפתרון לבעיות אלה או אחרות.

הדוגמה המדהימה ביותר מאותה תקופה, ובזה נסיים, הם סיפוריו של הסופר יהודה בורלא, שנולד בארץ אבל שנים שימש כמורה בדמשק. מסתבר שבדמשק במחצית השנייה של המאה ה-19, הרובע היהודי בעיר הפך לרובע מרכזי של זנות, אם כי זנות אלגנטית; כל הזונות היו יהודיות והן העניקו את שירותיהן למעמדות המוסלמיים הגבוהים, כמו, שרים, מושלים וכדומה. ההסבר ההיסטורי הוא ארוך וניתן למצוא אותו במחקריו של ירון הראל, מהמחלקה לתולדות ישראל, באוניברסיטת בר אילן. אלה היו בעיקר נשים עשירות שירדו מגדולתן, בשל משברים מלחמתיים כלכליים. משברים אלה ערערו גם את החברה היהודית בדמשק ואת הסמכות הרבנית שלה. בעליהם של נשים אלה התמוטטו כספית, עזבו את דמשק, חלו או נהרגו ולפיכך נשים אלה גייסו את כל הכישורים שלהן כדי לשרוד. ההישרדות פעלה באמצעות זנות אלגנטית של שירה וריקודים, ומכאן שמן "משוררות". נשים אלה הרוויחו היטב, תרמו רבות לקהילה ולבתי הכנסת שלה, שמרו מצוות, ואימצו וחינכו יתומות להמשיך במקצוע. בורלא כתב סדרת סיפורים ארוכים וקצרים על המשוררות הללו. הוא קורא להן מרננות. כאן כדאי להוסיף ולציין כי דווקא בורלא, לא לוקח כמובן מאליו את עניין הזנות ולו גם זנות אלגנטית. אולי בגלל שהוא יהודי. על כל פנים בסיפורים אלה הוא שואל שאלות, ומנסה להבין מה עושה את האישה לבחור בדרך חיים כזאת. לכן, את הנובלה "מרננת" למשל, הייתי מגדירה כפילוסופיה של הזנות. יש כאן דיונים ארוכים, בין גיבור יהודי שמרני לבין המרננת, שמוצגת כאן כאישה מושלמת ביופיה, בחוכמתה ובנימוסים הטובים שלה. אישה יהודיה זו מדברת ומסנגרת בזכות "הזנות", כשהיא

מסבירה אותה לא רק כתרבות של נשים, אלא כאפשרות בלעדית של החופש והשיוויון הנשי. נראה לי שיש לבדוק מחדש יצירה שכוחה זו של בורלא. בעיקר שזו אישה מזרחית, ואישה מזרחית שמדברת פמיניזם בהתחלת המאה ה-20 - בצורת חשיבה נועזת ומקורית, יותר מכל אחת המפגינות הסופרו'יסטיות בחוצות לונדון או ניו יורק. הייתי רוצה לצטט מדבריה, אבל אין זמן, ונסתפק בזה.